

С. Куриленко,
аспірант

Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

НОТАРІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ СПАДКОВИХ ПРАВ ГРОМАДЯН: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ

Спадкове право є однією з невід'ємних частин людського життя, адже супроводжує її від народження (отримання спадщини) аж до смерті (передача спадщини). У вітчизняному законодавстві спадковому праву виділено цілу книгу Цивільного кодексу України, а саме кн. 6, де у ст. 1216 визначено: «Спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців)» [1]. Спадкове право зародилося разом зі становлення патріархальної сім'ї. Хоча право, яким ми його бачимо на даний момент, зобов'язане римському праву, яке вперше сформулювало і послідовно впровадило думку про універсальний характер спадкового наступництва. Проте ідея спадкування як універсального наступництва не виникла відразу, а формувалася протягом тривалого історичного розвитку. Також у той період виникли перші писарі, сьогодні їх називають нотаріусами, які посвідчували заповіти й інші документи, які мали і мають велике значення у спадковому праві. Захист спадкового майна, прав спадкодавців та спадкоємців був, залишається і буде актуальним питанням протягом усього часу існування інституту спадкування. У захисті спадкового майна від зловживань третіх осіб, а отже, захисті прав спадкоємців, особливе місце посідає нотаріус, який повинен забезпечити перехід об'єктів спадкування від спадкодавця до спадкоємців у первинному стані.

Проблеми спадкового права розкриті в роботах вітчизняних та закордонних правників, а саме: М.М. Агаркова, С.С. Алексеева, С.М. Братуся, І.І. Венедіктової, К.О. Граве, В.П. Грибанова, О.В. Дзери, Ю.О. Заїки, І.В. Жилінкової, О.С. Іоффе, В.М. Коссака, Р.А. Майданика, Є.О. Рябоконя, Р.О. Халфіної, Я.М. Шевченко, К.Б. Ярошенко й інших.

Роль нотаріального захисту спадкових прав у своїх працях висвітлювали такі вчені-цивілісти: М.Г. Кравченко, О.Є. Кухарев, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса й інші. Однак проблеми реалізації охорони й управління спадковим майном усе ще потребують більш ґрунтовного дослідження.

Саме тому метою статті є подальше наукове дослідження даної теми з урахуваннями тенденцій розвитку законодавства на практиці, для уникнення прогалин та колізій на шляху до швидкого й ефективного захисту спадкових прав нотаріусом.

Нотаріальний захист спадкових прав громадян здійснюється відповідно до ст. 1283 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України, де зазначається: «Нотаріус <...> за заявою спадкоємців або за повідомленням підприємств, установ, організацій, громадян, або на підставі рішення суду про оголошення фізичної особи померлою чи за своєю власною ініціативою вживає заходів до охорони спадкового майна» [1]. Тотожна норма

міститься і в ч. 1 ст. 60 Закону «Про нотаріат». Правовий зміст нотаріального провадження із вжиття заходів щодо охорони спадкового майна полягає в тому, що на перехідний період, коли фактично право власності на дане спадкове майно перебуває в невизначеному (невстановленому) стані, необхідні відповідні заходи, спрямовані на призначення конкретних осіб, які відповідатимуть за його зберігання. Тобто основною метою вжиття нотаріального захисту спадкового майна є забезпечення його збереження, запобігання псуванню, загибелі чи зловживанню третіх осіб.

Нотаріус здійснює низку своїх повноважень щодо охорони спадщини. Основна дія, яку має вчинити нотаріус, – складання опису спадкового майна, яке проводиться негайно після вчинення необхідних дій щодо забезпечення охорони і збереження спадкового майна. Укладання договорів із третіми особами, які спрямовані на забезпечення охорони спадкового майна, також є важливою дією. Зазначені дії є складовими частинами нотаріального провадження щодо вжиття заходів до охорони спадкового майна. Регламентують дане провадження Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку у спільному майні подружжя, схвалені рішенням Науково-експертної ради з питань нотаріату при Міністерстві юстиції України від 29 січня 2009 р. Ужиття заходів щодо охорони спадкового майна є однією з найважливіших нотаріальних дій, що гарантує захист майнових прав громадян.

Ужиття нотаріусом заходів щодо охорони спадкового майна здійснюється поетапно [2]:

1) прийняття заяви про вжиття заходів щодо охорони спадкового майна;

2) здійснення підготовчих дій (витребування й отримання всіх

необхідних документів, вирішення питання щодо залучення свідків, необхідності залучення експерта чи оцінювача тощо);

3) опис спадкового майна;

4) охорона та зберігання описаного спадкового майна.

Перший етап передбачає отримання нотаріусом заяви від спадкоємців або зацікавлених осіб щодо охорони спадкового майна, разом із заявою повинні бути подані додаткові документи, які підтверджують факт смерті спадкодавця, час та місце відкриття спадщини. У разі одержання від суду рішення про оголошення фізичної особи померлою державний нотаріальний архів передає це рішення нотаріусу або посадовій особі органу місцевого самоврядування, уповноваженій на вчинення нотаріальних дій, за місцем відкриття спадщини для вжиття заходів з охорони спадкового майна [3]. Цивільним законодавством визначено, що нотаріус має право здійснювати охорону спадкового майна самостійно без заяви зацікавлених осіб. Даний нормативний припис міститься в ч. 2 ст. 1283 ЦК України, де зазначено, що нотаріус уживає заходів щодо охорони спадкового майна за заявою, на підставі рішення суду про оголошення фізичної особи померлою чи за своєю власною ініціативою. Таку регламентацію законодавцем даної норми, стосовно вчинення нотаріусом дій за власною ініціативою, можна трактувати досить широко, що може призвести до негативних наслідків як для спадкоємців, так і для самого нотаріуса.

Перед ужиттям заходів щодо охорони спадкового майна нотаріус учиняє низку дій, які забезпечують повну охорону цього майна, а саме:

1) визначає місце відкриття спадщини, наявність спадкового майна, його склад та місцезнаходження; 2) перевіряє наявність спадкової справи за даними Спадкового реєстру. Якщо спадкова справа не заведена, нотаріус зобов'язаний зареєструвати

заяву про вжиття заходів щодо охорони спадкового майна також і у Книзі обліку і реєстрації спадкових справ, завести спадкову справу і негайно зареєструвати її у Спадковому реєстрі. Після чого нотаріус зобов'язаний скласти акт опису спадкового майна [2].

Питання опису та правового статусу майна, яке підлягає захисту у процесі нотаріального провадження щодо охорони спадкового майна є складним у теорії (низький рівень нормативного регулювання процедури) і практиці (практично відсутня напрацьована нотаріальна практика). Опис спадкового майна проводиться за участю зацікавлених осіб, якщо вони того бажають, і не менше як двох свідків. Відповідно до гл. 9 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого 22 лютого 2012 р., в акті опису зазначається: дата надходження заяви (повідомлення) або доручення про вжиття заходів щодо охорони спадкового майна; дата проведення опису; відомості про осіб, які беруть участь в описі; відомості про особу спадкодавця, час його смерті і місцезнаходження майна, що описується; чи було опечатано приміщення до прибуття державного нотаріуса і ким; стан пломби чи печатки; докладна характеристика кожної із перелічених у ньому речей: назва, розмір, номер, рік випуску, фабрично-заводська марка, колір, сорт тощо), що виключало б чи утруднювало їх заміну, й оцінка цих речей з урахуванням зносу [4, с. 119].

В акті опису повинно бути зазначено все майно, яке знаходиться у квартирі (будинку) померлого. Під час складання акта опису спадкового майна нотаріус повинен детально описати характеристику кожної речі окремо (колір, вага, номінал, розмір, сорт, марка, рік випуску, а для іноземної валюти – купюра, її номінал, вартість за курсом Національного банку України тощо), визначити їхню вартість з урахуванням відсотка

зносу. Установлення вартості описаних речей (з урахуванням зносу) провадиться спільно нотаріусом і особами, які беруть участь в описі спадкового майна, за актуальними цінами. Дана норма порядку здійснення нотаріального провадження щодо охорони спадкового майна суперечить Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», де у ст. 4 зазначено, що практична діяльність з оцінки майна може здійснюватися виключно суб'єктами оціночної діяльності, визнаними такими відповідно до ст. 5 цього Закону. Це такі особи: суб'єкти господарювання – зареєстровані в установленому законодавством порядку фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, а також юридичні особи незалежно від їх організаційно-правової форми та форми власності, які здійснюють господарську діяльність, у складі яких працює хоча б один оцінювач та які отримали сертифікат суб'єкта оціночної діяльності відповідно до цього Закону; органи державної влади й органи місцевого самоврядування, які отримали повноваження на здійснення оціночної діяльності у процесі виконання функцій з управління та розпорядження державним майном та (або) майном, що є в комунальній власності, та у складі яких працюють оцінювачі [5]. Отже, виходячи з вищевказаного, можна дійти висновку, що нотаріус не є суб'єктом оціночної діяльності, зазначена ним вартість речей не може вважатися юридично значущою.

Опис майна може провадитися також за місцезнаходженням майна, яке може не збігатися з місцем відкриття спадщини. У такому разі нотаріус направляє листа нотаріусу за місцезнаходженням майна із проханням провести опис такого майна. З огляду на реалії сьогодення, існують випадки неможливості вжиття заходів щодо охорони спадкового майна, зокрема й здійснення його

опису, якщо таке майно відсутнє або вивезене. Це питання є вкрай актуальним у зв'язку з анексією Автономної Республіки Крим та проведенням операції об'єднаних сил, адже в законодавстві відсутній механізм ужиття заходів щодо охорони спадкового майна, що розташоване на тимчасово окупованій та непідконтрольній Україні території.

Якщо у складі спадщини є майно, що потребує управління, догляду чи вчинення інших фактичних чи юридичних дій для підтримання його в належному стані, зазвичай це майно, яке має високу цінність та потребує спеціальних знань та/або не може бути на тривалий час залишено в невизначеному стані, оскільки перебуває в активному цивільному обігу. Нотаріус, а в населених пунктах, де немає нотаріуса, – відповідний орган місцевого самоврядування, у разі відсутності спадкоємців або виконавця заповіту, на підставі заяви заінтересованої особи після пред'явлення свідоцтва про смерть спадкодавця укладає договір на управління спадщиною відповідно до ст. 1285 Цивільного кодексу України.

Наріжним каменем у нотаріальному захисті спадкового майна є договір управління спадковим майном, натепер науковці не дійшли остаточної думки щодо природи даного договору. Деякі вчені вважають цей договір різновидом договору управління майном, що зумовлює застосування норм гл. 70 ЦК України, що регулюють укладення договору управління майном [6, с. 209]. Інші ж заперечують можливість застосування таких норм ЦК до договору управління спадщиною, вважають договір управління спадщиною самостійним договором, відмінним від договору управління майном [7, с. 291]. Даний договір є двостороннім договором, однією стороною якого виступає нотаріус або відповідний орган місцевого самоврядування, а іншою – управитель, таке твердження міститься в листі Мініс-

терства юстиції України «Щодо практики укладання договорів на управління спадщиною» від 4 жовтня 2005 р. Ю.О. Заїка слушно зазначає, що за своєю правовою природою договір управління спадщиною – це особливий договір, який має водночас і ознаки договору на користь третьої особи, проте не тотожний йому, оскільки зобов'язана за договором управління спадщиною особа повинна звітувати безпосередньо перед контрагентом та може розраховувати на оплату [8].

Цікавим видається також те, що в чинному законодавстві відсутні вимоги до особи, яка може управляти таким майном. Коло осіб, які можуть бути призначені управителями спадковим майном, не обмежено, а тому управителем майна може бути будь-яка фізична особа, яка має повну цивільну дієздатність, а також юридична особа [9]. Виникають питання щодо компетенції осіб, які призначені управителями спадкового майна, якщо в його складі містяться речовини, які потребують спеціального поводження, чи підприємство із тваринами, недбале поводження з якими може призвести до екологічної катастрофи. Тобто законодавцю потрібно визначити вимоги до осіб, які можуть бути призначені управителями, для майна, яке потребує особливого догляду та поводження. Цей висновок цілком узгоджується з диспозицією ч. 2 ст. 1285 ЦК, де передбачено право особи, яка управляє спадщиною, на «вчинення будь-яких необхідних дій, спрямованих на збереження спадщини». Тобто головна мета вказана імперативно – «зберігати майно» [8].

Згідно з Інструкцією про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 3 березня 2004 р. № 20/5, нотаріус попереджає охоронця й інших осіб, яким передано на зберігання спадкове майно, про кримінальну відповідальність у разі розтрати або його приховування, а також про матеріальну відповідальність за завдану шкоду.

Стосовно форми договору на управління спадщиною в законодавстві відсутня норма, яка встановлює вимоги, але за рекомендацією Міністерства юстиції України такі договори з метою чіткого визначення меж здійснення сторонами договору своїх прав і обов'язків, а в разі необхідності – визначення в судовому порядку меж відповідальності сторін, повинні бути укладені в письмовій формі [9]. Особливістю договору на управління спадщиною є також те, що даний договір укладається нотаріусом із дотриманням вимог ч. 2 ст. 212 ЦК України. Укладання договору на управління спадщиною не є нотаріальною дією, у зв'язку із чим цей договір не зазначається в реєстрі для реєстрації нотаріальних дій, а заноситься до книги обліку таких договорів. Текст договору не викладається на спеціальних бланках нотаріальних документів. За укладання договору на управління спадщиною не стягується державне мито, але може бути стягнута плата за надання додаткових послуг правового характеру, які не пов'язані з учинюваними нотаріальними діями [9].

Для вдосконалення інституту нотаріального захисту спадкового майна необхідно звернутися до міжнародного досвіду, з можливою його імплементацією. Цивільному законодавству Федеративної Республіки Німеччина не відомий договір управління майном у тому вигляді, як він існує в Україні. Згідно з п. 1981 Німецького цивільного уложення, управління спадковим майном встановлюється судом за спільним клопотанням спадкоємців або на вимогу кредитора спадкодавця, якщо є підстави вважати, що внаслідок можливих дій спадкоємця або його майнового становища вимоги кредиторів спадкодавця не зможуть бути задоволені спадковим майном [10]. Зі встановленням управління спадковим майном спадкоємець втрачає можливість управляти і розпоряджатися спадком. Управління спадком переходить до управи-

теля. Він також задовольняє вимоги кредиторів спадкодавця. Після задоволення відомих вимог управитель передає спадкове майно спадкоємцю (п. п.1981–1986 НЦУ).

За законодавством Російської Федерації (далі – РФ), а саме ст. 1173 Цивільного кодексу РФ, якщо у складі спадщини є майно, що потребує не тільки охорони, але й управління, нотаріус відповідно до ст. 1026 цього Кодексу, як установник довірчого управління укладає договір довірчого управління цим майном [11]. У російському законодавстві передбачене відмежування охорони спадщини від управління нею, що визначено у ст. 1171 та інших нормах Цивільного кодексу РФ. Водночас зберігання майна, на відміну від управління ним, вважається елементом охорони спадщини (ч. 4 ст. 1172 Цивільного кодексу РФ). Дане положення не має аналогів у законодавстві України, оскільки у вітчизняному законодавстві пропонується ширше поняття «заходи щодо охорони спадкового майна», яке охоплює збереження майна й управління ним. Б.Б. Рудко вважає, що таке визначення нотаріального провадження правильне, оскільки неможливо наперед визначити, яке конкретно майно входить до складу певної спадщини, яке з нього підлягає лише збереженню, а яке доцільно передати в управління, які речі необхідно внести до обліку депозитних сум нотаріуса, а які в органи внутрішніх справ тощо [12].

Отже, можна зробити висновок, що нотаріальне провадження щодо життя захисту спадкового майна є надзвичайно складним та недосконалим. Відсутність нотаріальної практики, застосування цього інституту захисту спадкового майна на практиці породжує низку запитань. У результаті проведеного аналізу положень вищезазначених нормативно-правових актів необхідним виглядає закріплення на законодавчому рівні положення стосовно процедури як

опису, зберігання й охорони спадкового майна. Доцільним виглядає внесення змін до Закону «Про нотаріат», де у гл. 6 варто зазначити процедуру проведення опису, майна, а також укладення договору управління майном. А саме визначити перелік осіб, які можуть бути управителями, та встановити освітній або спеціалізований ценз щодо управління окремим майном, яке потребує спеціальних знань та/або не може бути на тривалий час залишено в невизначеному стані.

На нашу думку, нотаріальне провадження щодо вжиття захисту до охорони спадкового майна є надзвичайно складним, відзначається низьким рівнем нормативного регулювання та не відповідає викликам сьогодення.

Дана стаття присвячена комплексному дослідженню захисту спадкових прав громадян нотаріусом. У статті досліджено національне законодавство України стосовно інституту нотаріального захисту спадкового майна як способу захисту матеріальних прав та інтересів спадкоємців, а також третіх осіб. Розглянуто особливості здійснення нотаріального провадження щодо захисту спадщини від зазіхань третіх осіб.

Автором здійснено розгляд випадків здійснення нотаріусом своїх повноважень. Визначено особливості здійснення опису спадкового майна, яке потребує охорони, а також майна, якому необхідне управління для його збереження. Проведено аналіз законодавчого закріплення порядку й особливостей учинення окремих нотаріальних дій у процесі охорони спадкового майна. Особливості здійснення опису спадкового майна та визначення його вартості нотаріусом. Надано характеристику договору управління майном, його специфічних рис та правового режиму. Окреслено окремі недоліки істотних умов договору управління спадковим майном, а також

особливості процедури укладання даного договору нотаріусом з іншою стороною. Визначено правовий статус особи управителя та вимоги до нього, обсяг відповідальності. Особливу увагу звернено на здійснення охорони такого майна на тимчасово окупованій території України. Зазначено неоднозначне закріплення нормативного регулювання даного інституту в нормативно-правових актах різної юридичної сили. Визначені основні напрями щодо вдосконалення інституту нотаріального захисту спадщини. Також було проведено порівняння нотаріального захисту спадкових прав в інших країнах. Досліджено особливості нотаріального захисту згідно із законодавством Федеративної Республіки Німеччина та Російської Федерації. Виокремлено основні проблеми застосування нотаріусом своїх повноважень щодо охорони спадкового майна на практиці, запропоновані шляхи їх вирішення.

Ключові слова: нотаріальний захист, охорона спадкового майна, опис спадщини, договір управління спадкових майном, нотаріальне провадження.

Kurylenko S. Notarial protection of citizens 'heritage rights: trends and regularities of development

This article is devoted to a comprehensive study of the protection of hereditary rights of citizens by a notary. The article examines the national legislation of Ukraine regarding the institution of notarial protection of hereditary property, as a way to protect the material rights and interests of heirs and third parties. Peculiarities of notarial proceedings concerning protection of inheritance from encroachments of third parties are considered.

The author has considered cases of notary exercising his powers. The peculiarities of the description of the hereditary property that needs protection, as well as the property that needs

management for its preservation are determined. The analysis of legislative fixing of the order and features of commission of separate notarial actions in the course of protection of hereditary property is carried out. Features of the description of hereditary property and determination of its value by a notary. The characteristics of the property management agreement, its specific features and legal regime are given. Some shortcomings, essential conditions of the contract of management of hereditary property, and also features of procedure of the conclusion of this contract by the notary with other party are outlined. The legal status of the manager's person and requirements to him, the scope of responsibility are determined. Particular attention is paid to the protection of such property in the temporarily occupied territory of Ukraine. It is ambiguous that the normative regulation of this institution is enshrined in normative legal acts of different legal force. The basic directions concerning improvement of institute of notarial protection of heritage are defined. A comparison of notarial protection of inheritance rights in other countries was also made. Peculiarities of notarial protection according to the legislation of Germany and the Russian Federation are investigated. The main problems of the notary's use of his powers to protect hereditary property in practice are highlighted and ways to solve them are suggested.

Key words: notarial protection, protection of hereditary property, description of inheritance, contract of management of hereditary property, notarial proceedings.

Література

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

2. Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадко-

вого майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку у спільному майні подружжя : рішення Науково-експертної ради з питань нотаріату при Міністерстві юстиції України від 29 січня 2009 р. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001323-09#Text>.

3. Про нотаріат : Закон України від 2 вересня 1993 р. № 3425-XII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>.

4. Кравченко М.Г. Роль нотаріуса в захисті спадкових прав за законодавством України. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Вип. 3. Т. 1. С. 118–122.

5. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12 липня 2001 р. № 2658-III. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text>.

6. Сучасні тенденції розвитку спадкового права (порівняльно-правове дослідження) : монографія / Ю.О. Заїка та ін. ; відп. ред. В.В. Луць. Київ : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва ім. ак. Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2015. 248 с.

7. Кухарев О.Є. Теоретичні та практичні проблеми диспозитивності у спадковому праві : монографія. Київ : Алерта, 2019. 498 с.

8. Заїка Ю.О. Договір на управління спадщиною. Підприємство, господарство і право. 2020. Вип. 7. С. 29–34. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2020/7/6.pdf>.

9. Щодо практики укладання договорів на управління спадщиною : лист Міністерства юстиції України від 4 жовтня 2005 р. № 31–32/1694. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1694323-05#Text>.

10. Пьяных Е.С. Опекa над имуществом несовершеннолетних и управление наследством по законодательству Германии. URL: http://superinf.ru/view_helpstud.php?id=1285.

11. Гражданский кодекс Российской Федерации, 1994. Ч. 3. URL: <https://www.grazkodeks.ru/gzk-glava-64/>.

12. Рудко Б.Б. Процедура нотаріального провадження з вжиття заходів щодо охорони спадкового майна : дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03. Київ, 2011. 220 с.